

Ігор Ліпкевич

Ольга Гречнева

ПОЛОНІЗМИ В ПРОЗОВИХ ТВОРАХ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

Жодну з розвинутих мов світу не обминув вплив на неї іншої мови. Результатом мовного взаємовпливу є запозичення – одне з джерел збагачення лексичного складу існуючої мови. Запозичення насамперед виникають у мов-сусідів, між якими відбуваються безпосередні контакти. Для української мови однією з таких сусідніх мов є польська мова, з котрою пов'язаний спільний багатовіковий шлях. Дослідження міжмовних взаємозв'язків завжди мало у мовознавстві актуальне значення, тому що воно дає багатий матеріал для з'ясування особливостей формування не тільки лексичної системи рідної мови, а й її граматичної будови, оскільки, здебільшого вплив однієї мови на іншу сягає аж до глибин граматики. Зрозуміло, не залишилися поза увагою вітчизняних лінгвістів українсько-польські мовні контакти. Оглядом-аналізом здобутків у вивченні українсько-польських мовних взаємовпливів, як в українському мовознавстві, так і в польському, є стаття Н.Романової “Вивчення українсько-польських мовних контактів у слов'янській філології”[7], де авторка простежує спроби наших філологів-учених висвітлити цю важливу для історії української культури проблему ще від праць П.Куліша (“Записки о Южной Руси”)[5] та П.Житецького (“Очерк литературной истории малорусского наречия в XVI-XVII вв.”)[4] до сучасних досліджень М.Онишкевича (“Польські елементи в діалекті бойків”) [6] та Й.Дзендзелівського (“Українсько-західнослов'янські лексичні паралелі”) [2]. Узагальнюючи основні напрями і досягнення у сфері українсько-польської взаємодії, Н.Романова зазначає: ”Виконані в галузі українсько-польських мовних контактів дослідження створюють передумови для підсумовуючих праць, де висвітлювалася б ця проблема в усій її складності. Актуальною видається також потреба на тлі загальної теорії міжмовних контактів дати певну інтерпретацію характеру і типу українсько-польських мовних зв'язків від історичного періоду до наших днів”[7,с.50]. Отже, у

сфері українсько-польських мовних контактів залишається ще велика кількість проблем, які чекають на своє вирішення. Серед таких зовсім не дослідженими є запозичення з польської мови в художніх творах українських письменників, звичайно, насамперед західноукраїнських, що й зумовлює актуальність проблематики нашої статті, метою якої є мовностилістичний аналіз полонізмів (як полонізми нами трактуються слова, які увійшли до складу української мови художніх полотен письменника безпосередньо з польської мови або через її посередництво), наявних у прозових творах Юрія Федьковича. Найбільш плідними для Федьковича-прозаїка були 1862-1867рр., коли у журналах “Вечерниці”, “Мета”, “Нива” одне за одним з’являлися його кращі повісті та оповідання (“Люба-згуба”, “Три як рідні брати”, “Кобзар і жовняри”, “Серце не навчити”, “Хто винен?”, “Штефан Славич”, “Сафат Зінич”, “Побратим”, “Опришок”, “Жовнярка”, “Безталанне закохання”, “Стрілець”, “Таліянка”, “Дністрові кручі”, “Панич”, “Лелії могила, або Довбушів скарб”, “Максим Чудатий”), мову яких ми й спробували дослідити.

Взаємозв’язки українського і польського народів зумовлені соціальними чинниками і, як відомо, глибоко позначилися на різних сферах культурного життя цих народів. З огляду на історичні обставини можна стверджувати, що на віддалених від Києва українських землях, котрі не мали тривкого культурного зв’язку зі своєю історичною столицею (згодом з історичних причин цей зв’язок було зведено нанівець), тенденція витіснення полонізмів не набула сили і процес розвитку української мови, позбавлений політично підкріплених та соціально впливових чинників, тривав за інерцією, відтворюючись у своїй комунікативній та культурно-звичаєвій цілості лише однією потужною природною основою – селянською верствою. Тим часом у вищих соціальних верствах, сформованих політико-економічними умовами життя на українських землях під владою Польщі, а з кінця XVIIIст. – Австро-Угорщини, дедалі більшого поширення набуває двомовність (спочатку українсько-польська, а від середини XIXст. українсько-німецька) з відповідним розподілом за сферами вживання: польська та німецька – для офіційного та прилюдного вжитку, українська – для родинного, хатнього. Таким чином подібно до попередніх історичних періодів, утворюється (а вірніше відтворюється) українська за походженням освічена соціальна верства, яка через свою двомовність залишає відкритими створені й закріплені

попередніми періодами канали проникнення полонізмів до української мовної системи. Ці канали зазнають також певного підживлення з низів в міру того, як звільнене від панщини селянство дістає все більше прав у політичному та економічному житті суспільства і стає суб'єктом правових, майнових та культурних відносин [8,с.23]. Очевидним є той факт, що у ХІХст. польська мова виступала активним посередником у запозиченні великої кількості слів як побутового, так і культурно-освітницького рівня до української мови. Не виключено, що деякі слова, представлені як полонізми за походженням, не є власне польськими, а потрапили в українську мову лише за посередництвом:

- з німецької: варта – п.warta – н.Warte – караул, охорона: ”А він, бувало усігди, як я де *на варті*, то зараз по бефелі прибіжить до мене, принесе горівки трохи, закуски якої, побалакає та й піде собі коло цапістраху домів”[10,с.78]; муштра – п.musztra – н.Muster – метод військового навчання, що ґрунтується на механічній дисципліні: ”Але ж бо я і бравсь швидко тої *муштри!*”[10,с.92]; крам – п.kram – н.Krâ(m)e – предмет торгівлі(звичайно фабричного виробництва): ”...якась царів очка до нас на храм прийшла, така собі пишна та убрана: чоботи червоні, сорочка рантухова, опинка волочкова на ній, пояси *крамські*, а коралів та монества на шії! – може, на яких кількасот левів срібних ”[9,с.272]; криси – п.kresa – н.Kritz – відігнуті края капелюха: ”Ні за чим мені вже так не банно, як за моєю *крисанею*”[9,с.261]; кінва – п.konev – н.Kónva – кухоль, цебрик: ” – А куди, легіню? – питає молодичка пишна, кароока, біжа з *кінвами* по воду, та й стала”[9, с.322].
- з латинської: бесаги – п.biesagi – лат.bisaccium – мішок: ”Я вернувся конем узяти *бесаги* з колачами, а сестра й шепче мені...”[9,с.260]; лементувати – п.lament – лат.lāmentum – галасувати, скаржитися: ”А колись старий Павун, здивований таков несповітов красов, потакнув головою, тоді ливарник запів чудесної пісні про жовняра-каліку, - а то таким дзвінким, чистим, милим та жалібним голосом, що і ока у світлиці не було, аби не сплакало: навіть і писар – Павунів “батько” – оце скривився, а п’яний дяк аж заслинився *лементуючи*”[10,с.79].
- з угорської: гайдук – п.hajduk – уг.hajdu – повстанець-партизан у південних слов’ян у ХV-ХІХст.: ”Не раз там оповідає старий *гайдук*, що хворих невільників

дозирає: ”Я приходжу, - каже, - одної неділенькі вранці, а він лежить на постелі – ручки на грудях”[9,с.278] тощо.

Проза Ю.Федьковича сповнена життєвої енергії, духовної краси, самобутніх образів людей з народу, вона переконливо розкривала всі життєві перипетії військового життя, саме тому запозичена лексика з польської мови відображає, насамперед, професійну діяльність: *війт* – п.wijt – староста: ”*Війте*, - каже до мого батька (а вони були тоді *війтом*), - що оце за парубок?”[9,с.300], ”Прийшла верцебирка; а *війт* не мав кого за свого сина упхати, та мене, сироту”[10,с.78], ”Але наш *війт* та женив сина”[10, с.74]; *зафасувати* – п.zafasować – отримати пайок: ”Да я, - кажу, - *зафасував* два леви срібні, мені доста буде”[9,с.307]; *фантувати* – п.fantować – арештовувати: ”Але жид поганий не ждав: в тиждень, чи як, прийшов мене *фантувати*”[9,с.312]; *зліцитувати* – п.zlicytować – продати з торгів: ”Павун зараз, другої днини, як его узяли під арешт, повісився, а его увесь маєток *зліцитували*”[9,с.338]; *мельдуватись* – п.meldować – докладувати: ”Я побіг, Цигрис за мною – і в капрала навіть не *мельдувався!*”[9,с.293], ”І так вбігає до него одного ранку служебці маршалок і *мельдує...*”[10,с.139]; *урльоп* – п.urlop – відпустка: ”Коли зможеш – приходи на *урльоп*, Іване, бо мати наша сама остається”[9,с.305]. Однак більшість становлять полонізми, що належать до загальноновживаної лексики, котру можна класифікувати за семантико-тематичним принципом таким чином:

- загальні поняття: *ліпше* – п.leriej – краще: ”Господи! – от біжу *ліпше* д братові”[9,с.248], ”Я хотів *ліпше* видіти, нагнувся з ялиці, а вершечок хрусь!”[10,с.73]; *трохи* – п.trochę – трошки: ”...а хоть тота думка *трохи* бистра, які ті вітрове в наших горах, то нічо тото не шкодить...”[9,с.249];

- назви одягу: *кармазин* – п.karmazyn – чоловічий одяг: ”А до того ще як уберуться, бувало, у *кармазин* та в жировані порошниці та стануть собі гостинцем гуляти, то дівчата якраз усі у вікнах”[9,с.266];

- будівельні споруди: *цукорня* – п.cukiernia – цукерня: ”Капітан сварив-сварив на капрала, чому так припізнівся та й повіявся у *цукорню*, де собі горівочки здорово все потягав...”[9,с.292];

- родинні стосунки: *стрий* – п.struj – дядько по матері: ”Казали, що він *стрия* зарубав”[9,с.278]; *вуйко* – п.wujko – дядько по батьку: ”*Вуйко* Андрій дуже нас

укривдив: і послідню коровину з загороди займив”[9,с.305]; вуйна – п.wujna – жінка дядька по батьку: ”Мого неня убили на війні (оповідає бувало Настя Кліщиha) мама з туги та нужди скоро відтак померла, а я лишилась круглов сиротов при одній старій бабусі, мого неня покійного *вуйні* отсе”[10,с.125];

- позначення дій, процесів: по спацирах ходити – п.spacerować – прогулюватись: ”Або, може, ми багато без тебе *по спацирах ходили?* – так ми бувало йому”[9,с.286]; трафити – п.trafić się – потрапити: ”*Трафив* я на лік: як опарений, кинувся мій Василько, обтерся боржій та й ухватив мене за руку”[9,с.249], ”Никифір вибіг без капелюха з діброви та обзирає товариша, чи го яка куля не *трафила*”[10,с.134]; ма – п.ma – маю: ”Бідо *ма* бо з тобою, дівко! – стала стара нарешті сердитися”[9,с.270];

- імена: Штефан – п.Sztefan: ”*Штефан* Славич”[9,с.280],”Вибіг надвір – аж тут ведуть його два жандари з накрученими багнетами, а з ними йде рудий той парубок, що його *Штефан* тогді оборонив від смерті”[9,с.293]; Міхал – п.Michal: ”- *Міхал!*”[9, с.283]; *Ванда* – п.Wanda: ”Але як ви з княгинев *Вандов* оженились, то она казала мене добре випарити і з двора прігнати”[10,с.139].

Полонізми в творах Юрія Федьковича – це слова, які належать до різних частин мови. Переважають лексеми самостійних частин мови, таких як:

- іменники: крок – п.krok – крок: ”Батьки їх були собі сусіди, а вони товаришували собі ще з маленьку і страшне любилися, - бувало, *ні кроку* один без другого”[9, с.267]; закохання – п.zakochanie – кохання: ”Безталанне *закохання*”[9,с.326]; хлопак – п.chłopak – хлопець: ”А гарний *хлопак* з него вибравсь, ніщо й казати: міг би мені за дружбу бути”[10,с.132].
- прикметники і прислівники: файний – п.fajny – гарний: ” – Ото ж бо й ти *файно* наговорив! – чекай скажу я Марії, не бійся”[9,с.247]; борзо – п.bardzo – дуже: ”Чого ви так *борзо* пішли?”[9,с.307].
- дієслова: поволати – p.powołać – викликати: ”Як мене, не дай боже, *поволають* – пропало все: і грунт, і господарство”[9,с.313]; пантрувати – p.pantrować – охороняти: ”По вечері звелів мені газда в саду спати, що садовини *пантрувать*”[9,с.323], ”Да й не мали за що, коли я було кожного послухаю, кождому честь отдам, а цісарської служби було *пантрую*, як ока в голові”[10,

с.78], ”Якби який флекс сього не *пантрував*, то й приймали б його ніколи в парубки”[9,с.244].

- займенники: єму – п.јему – йому: ” – Негоже так, братику! – став я *єму* дорікати”[9,с.332], ”А що вже розумний та поважний з себе був, то і не сказати, - а то так, що люди, бувало, говоря, що *єму*, а не єго вітцеві, яло би ся начальником бути”[9,с.332]; моєго – п.тојего – мого: ”Чи побачу я вже гори свої красні, чи почую я ще *моєго* батечка ласкавого голосу...”[9,с.300]; єї – п.јејі – її: ”А дітучок не було у *єї*, лиш одна дівчина – Марта звалась...”[9,с.297], ”Прибігає: він *єї* вхопив на коліна, притис до себе, цілюються так, страх!”[10,с.72]; єго – п.јего – його: ”Максим Чубатий, бо *єго* звали давно, доки ще молодий був, Максим Кремень, а то для того, що був такий кремський за себе, як істинний кремень”[10, с.148], ”А як він раз на великім полюваню свого пана від смерті вирятував, тогді *єго* пан не тільки що великим маєтком надарив, але єще і двір *єму* такий великий та гарний казав збудувати, що такого і у где-якого дідича, матбути, не було”[10,с.125].

Великий прошарок полонізмів, які мають місце в творах Ю.Федьковича, передані без фонетичних змін: когут – п.kogut – півень: ”Чи знайшов де *когута*?”[9,с.261]; фрашка – п.fraszka – дрібниця, жарт: ”Але все тото *фрашки*, - подивіться – ко ви їй лиш у лице; най і Дорошева Дзвінка сховається, а більше не маю вам що й казати”[9,с.245], ”Се не були *фрашки*: але Прокіп не думав багато, потермосався, плюнув у долоні, ухопився за ужище, а за півгодини уже і обіймав свою Малашечку, то плачучи, то сміючись з радіщ, а Малана аж трохи не умліла на кріпких єго грудях”[10,с.151]; овшем – п.owszem – звичайно: ” – І *овшем*, - каже брат, - позволю, - чому ні!”[9,с.257]. Звуковий склад полонізмів збігається тоді, коли вони вжиті в початковій формі або коли їх польська фонетична і граматична форми збігаються з українськими. Більша ж частина полонізмів вводяться в тексти із пристосуванням до українських звукових і граматичних традицій. Серед типових мовних пристосувань польських слів до українських норм є такі:

- незначна заміна одного-двох польських звуків: оден – п.jeden, добре – п.dobrze;
- фонетичні зміни складнішого характеру – заміна більше двох польських звуків: ліпше – п.leriej;

- польські звукосполучення **а́с**, **іе́с**, як правило відтворюються у західноукраїнському мовному вжитку через звукосполучення **те**, **ти**, **та**: *мельдуватися* – п.*meldować*, *фантувати* – п.*fantować*;
- заміна у граматичних формах різних частин мови польських носових звуків **ą**, **ę** на **у**: *прошу* – п.*proszę*;
- утворення найвищого ступеня порівняння прикметника-полонізма: **якнайборше**: “Збирайтеся *якнайборше*, мусемо вертати до компанії, - розказ прийшов”[9, с.291].
- творення нового іменника на основі існуючого іменника-полонізма: *урльопас*: “Другої днини дали мені *урльопас*, дали кабат дранкавий, дали мантлинку стару-стару та дераву тай пустили”[9,с.306], а також *урльопник*: “Гуляла наша невісточка, що гуляла, аж висватав її один *урльопник*, що в кирасарах служив; висватав та й узав”[10,с.77]. І єдиний раз у текстах зустрічається вираз польською мовою: “*Co chcesz!* – крикнув капітан, а очі ходя в него, знай у тої гадини пожаристої”[9,с.305].

Поширеність польських лексем у прозових творах Юрія Федьковича – це відбиття особливостей народної мови західноукраїнського населення у ХІХ столітті. Ймовірно, така, порівняно невелика, кількість запозичень з польської мови у художніх полотнах свідчить про реальне відбиття буковинської мови того часу, що відбувалося мимоволі автора. Але письменник в деяких випадках навмисно вживає полонізми задля характеристики персонажа, щоб, у більшості випадків, яскравіше підкреслити польське походження певної дійової особи, зокрема воєнного начальства.

Отже, роблячи загально кількісне порівняння полонізмів, наявних у прозових творах Юрія Федьковича, треба наголосити, що власне польських лексем порівняно не так багато, переважна більшість запозичені лише через посередництво польської мови. Разом з тим використання полонізмів пояснюється також біографічними даними про письменника, а саме той факт, що батько – Адальберт Михайлович Гординський де Федькович був вихідцем із польської шляхти й знав польську мову, знання котрої й передав своєму єдиному синові.

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий польсько-російський словник.-Т.1-2.-М.,1988
2. Дзензелівський Й. Українсько-західнослов'янські лексичні паралелі.-К.,1969
3. Етимологічний словник української мови.-Т.1-3.-К.,1982-1989
4. Житецький П. Очерк литературной истории малорусского наречия в XVI-XVII вв.-К.,1889
5. Куліш П. Записки о Южной Руси.-Т. II,-СПб,1857
6. Онишкевич М. Польські елементи в діалекті бойків // Исследование по польскому языку.-М.,1969
7. Романова Н. Вивчення українсько-польських мовних контактів у слов'янській філології // Мовознавство.-1972.-№4.-С.41-51
8. Ткач Л. Вплив польської мови на українську літературну мову Буковини кінця XIX – початку XX століття // Мовознавство.-2000.-№6.-С.22-29
9. Федькович Ю. Поетичні твори. Прозові твори. Драматичні твори. Листи.-К.,1985
10. Федькович Ю. Твори.-К.,1960
11. Шалата М. Юрій Федькович.-К.,1984

